

*View Over The Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ГРАНИЦИ И МОСТОВЕ В ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО. ПРИМЕРИ ИЗ ИСТОРИЯТА НА СЛИВЕН

Аделина Фендрина

Природо-математическа гимназия „Добри Чинтулов“ – Сливен

Настоящата статия е част от реферат „Граници и мостове в градското пространство. Примери от историята на Сливен“ на ученичката от XI клас в ПМГ „Добри Чинтулов“ – Сливен, Аделина Фендрина, награден с втора награда в IX национален исторически конкурс „Границите в историята – история без граници“ на фондация „Ценности“ (2015 – 2016 г.). В това издание на конкурса трета награда получиха и учениците от X клас Даниел Влахов и Йордан Данчев за документалния филм „Отвъд границите на едно старо междуградско съперничество – Сливен и Ямбол, през XIX и XX в.“. И двете разработки бяха осъществени под научното ръководство на проф. д.и.н. Иван Русев и са резултат от многогодишно сътрудничество между ПМГ „Добри Чинтулов“ с научните и културните среди в Сливен и в страната.

Това сътрудничество започва през далечната 1988 – 1989 учебна година, когато в занятията на СИП по история, IX клас, с преподавател Таня Еленска е привлечен младият тогава уредник в РИМ – Сливен, Иван Русев. Той ръководи занятията на учениците от IX клас, а през следващата учебна година сътрудничеството продължава, като учениците от СИП участват в научна експедиция в Стара планина, която провежда теренно проучване на тема „Търговските пътища през Възраждането“.

Най-ползотворният период в съвместната работа е в началото на XXI в., когато България, в лицето на фондация „Ценности“, се включва в EUSTORY – европейска мрежа от национални конкурси по история за ученици и студенти, в която участват общо 24 европейски държави. През този период Иван Русев, който вече е преподавател в университет, въпреки големите си професионални и научни ангажimenti продължава да работи с нови випуски ученици за развиване на творчески умения. Общо резултатите от тази работа са 31 регионални краеведчески изследвания, съобразени с различните теми на всеки един от националните исторически конкурси, от първия през

1999 – 2000 г. до деветия през 2015 – 2016 г. Учениците от ПМГ „Добри Чинтулов“ с научен ръководител проф. д.и.н. Иван Русев и в сътрудничество с историка-архивист от ДА – Сливен, Цвета Башева (в VII НИК 2012 – 2013 г. Цвета Башева е и научен ръководител на учениците), участват в шест от деветте проведени до момента НИК. Получените награди са общо 22 от всички категории в т. ч.: I награда, II награда, III награда, поощрителни награди, допълнителни награди. В четирите конкурса, в които ръководи учениците, проф. д.и.н. Иван Русев получава четири награди за научно ръководство, такава награда получава и Цвета Башева за научно ръководство в VII НИК. ПМГ „Добри Чинтулов“ е с отличия за най-добре представило се училище в I, II, VII и IX НИК. Общо петима от учениците на ПМГ (сред тях е и Аделина Фендрина, автор на представения реферат) са се класирали и вземат участие в Летните академии на EUSTORY с подбрани ученици от победителите в националните конкурси на всичките 24 държави, членуващи в тази европейска мрежа за ученически исторически изследвания.

Вътрешните и външните граници на града през периода на османското владичество. Махалите като пространствени и етнически граници

Етносите са една от формите на съществуване на човешката общност, която днес се сблъсква с новите прояви на глобализацията. Този процес сякаш парализира тяхната самобитност и поражда нови или ескалира стари конфликти помежду им. Тези конфликти, също толкова характерни и за миналото, се зараждат в условия на несъгласие и пререкания на религиозна, етническа или расова основа, като резултат от престъпването на някакви невидими граници, смислоопределящи и догматични за даден принцип, учение или ценностна система, които, от своя страна, са предопределени от принадлежността към някаква народност.

Съответно етническата принадлежност е възплъщение на мнения, убеждения, вярвания, норми, ценности, предпочитания и съзнание за принадлежност към определен род. В този смисъл, са формулирани и етническите граници, базирани на напълно несъвместимите и комплексни различия между народностите по въпроси, които направляват и осъществяват обществените процеси.

Пространственото разпределение на различните етноси, установяването на етнически граници в едно общество може да бъде осъществено чрез осигуряване на право на свобода, съгласно което представители на различните етноси обитават различни части от жизненото пространство въз основа на личностен избор, базиран на преценка съгласно евентуални дивиденди с оглед на определени качества и умения и независимо от своя етнически произход, но и може да послужи като метод за потискане и репресиране или просто ограничаване

и обособяване на малцинствата, който намира израз в целенасоченото делене на населението на етнически принцип с цел контрол и управление на даден процес, регулиран от управляващата власт. Като цяло, смисълът на целенасоченото етническо разделение е да се сведе до минимум възможността за установяване и поддържане на контакти между представителите на различни народности.

Същевременно в контекста на българската национална история, и в частност периода XIV – XIX в., и в град Сливен обществото, отличаващо се със значително напредналото си ниво на самоорганизация, ако не по изключително и единствено собствено усмотрение, то поне разчитайки в голяма степен на обществената нагласа и подкрепа, се разделя на етнически принцип вече като част от едно определено от властта водещо разделение на религиозна основа в отговор на собствените нужди и потребности на всяка една народност да съхрани и опази своята същност, да избегне асимилацията и впоследствие изчезването си, за да продължи да живее чрез бъдещите поколения.

В този контекст махалите са своеобразно измерение на етническото разделение в обществото, извършено с одобрението на същото това общество, на основата на желанието на властта за улесняване на процеса по събирането на данъците. Обикновено махалите възникват в по-големите селища на страните, в които господства ислямът, когато се налага тяхното вътрешно разделение. Отначало това са ориентири във връзка с местоположение – горна, долна; времеобразуване – нова, стара; народностен състав на населението – българска, турска и др. В този смисъл, те са установени като пространствени, но се проявяват и като етнически граници поради еднородността на съставлящото ги население. В градските селища на многонационалната Османска империя махалите са не само ориентири, но и придобиват определени функции (Dechev, 1985: 107).

Обособяването на махали с почти еднороден народностен състав на населението е особено характерно за многонационалните империи, обхващащи повече от един народ в пределите си, каквато е и Османската империя. Типична за средновековна империя е провежданата в нея дискриминационна политика на религиозна основа. Съответно населението на империята също е разделено не на етнически, а на религиозен принцип на законово признати общности, обособени като религиозни общества (миллети): мюсюлмански миллет и източноправославен (рум миллет, т.е. „гръцки миллет“), от който е част и българският етнос.

В периода на Османската империя на Балканите (XIV – XIX в.) се откроява устойчивостта на местните традиции, селищни и териториални структури. Християнската общност в големите градове се „затваря“ чрез невидими граници в отделни, обособени по етнически признак махали, със свои храмове, структури с индивидуален архитектурен образ. Селищната среда възпитава, обединява поколения наред, пази свято родовата памет, водена от стремежа

да съхрани народната идентичност в новите наложени условия на живот, но същевременно създава и известна затвореност за етноса в рамките на общността, особено в първите десетилетия на османското владичество.

Постепенно това развитие на историята, вследствие на което българските земи попадат в състава на многонационална империя, предопределящо разнообразното в етническо отношение население, обитаващо ги в продължение на дълъг период, налага нуждата от установяването на тесни връзки с останалите населяващи ги етноси, на базата на които постепенно се изграждат основите на едно безпрепятствено съвместно съществуване.

След падането на Сливен под османско владичество средновековното селище е разрушено. На негово място завърналите се българи и придошлите турци започват изграждането на ново селище. В този смисъл и във връзка с еволюцията на града историкът на Сливен д-р Симеон Табаков го разделя на Стария град, съществувал до турското нашествие, ограничен в днешния квартал „Ново село“, и Новия град, разширен на запад чрез изсичане на горите по поречията на реките Селишка и Новоселска и около двата бряга на река Асеновска (Boyadzhiev, 2008: 26).

След завръщането на населението първоначално възниква Сливен (Ислимие) – селището, наследило средновековното наименование, на около 1 км югозападно от средновековната крепост Хисарлъка. Най-старото му население са със сигурност българите от околността, понеже те заселват по-горните и удобни за живеене места – махалата, известна в по-късно време като Делибалта. Противно на това разположение, османците са тези, които по принцип заемат по-високите места, особено в балканските селища, в които те са първите заселници. Вероятно още в началото на XV в. на юг от крепостта възниква Ново село (Йениджекьой). Името му се обяснява с обстоятелството, че селището се появява на ново (незаселено) място и след Сливен – т.е. във време, когато наименованието, което етимологично се свързва с мястото, където се сливат планинските реки, е вече използвано за другото селище. И тук българите създават своя махала, а турските обитатели се установяват в отделна новоселска махала, като заемат по-високата част на терена. Следователно турското заселване в Ново село изпреварва във времето или протича почти паралелно с българското. Последен, но не по-късно от първите десетилетия на XV в., на запад от р. Асеновска възниква сливенският Клуцохор (Кадъкьой) (Rusev & Kovachev, 2011: 77). И трите селища през първите векове на османската власт са неголеми села. Поради неголемия си вид в началото те не са разделени на махали, но в Сливен и Ново село възникват българска и турска махала (Dechev, 1985: 107). С течение на времето поради някои благоприятни условия – оформянето на трите селища като вакъфски¹⁾, развитие на текстилното производство и др., те, и преди всичко Сливен, постепенно нарастват. В началото на XVII в. последният придобива

статута на град и става център на каза²⁾. Вероятно по това време българските и турските части на Сливен са разделени на махали, макар че най-ранните документални сведения за тях са от 20-те години на XIX в.

Мнозинството от населението, а следователно и махалите в Сливен, са български. За това свидетелства през 1652 г. пътешественикът Евлия Челеби, който пише, че раята в Сливен е българска, а населението, т.е. мюсюлманите, говорят и български³⁾. Това може да стане само ако преобладаващото население е българско.

От XVI в. в подножието на Бармук баир на запад от българското население започват да се заселват цигани. През XVI – XVII в. в Сливен се заселват някои арменски фамилии, настанени на две места: между българските и турските жилища и в югозападния край на Мангърска махала. Към XVIII в. циганите и арменците вече разполагат със самостоятелни махали.

Трудно е да се установи кога точно се сливат напълно една с друга отделните градски части и какъв е размерът на селището през XV – XVIII в. Според сведенията на двама географи и пътешественици от това време – Хаджи Калфа и Евлия Челеби, то е значително още в средата на XVII в. (Haralambov, 1994: 19).

Описвайки местоположението, природата на Сливен и плодородието на близките околности, двамата обръщат специално внимание на градския характер на производствената дейност на обитателите и на застрояването му. Според Хаджи Калфа „жителите се занимават повече с изработването на аби“, а според Евлия Челеби „в града има многобройни брашнени воденици, чаркове и табашки долапи за козеци, килими и кебета“. Евлия говори за „оживена търговия с Румелия, арабските и персийските земи“, с тези и други занаятчийски и селскостопански произведения (Haralambov, 1994: 19).

В средата на XVII в. в града има вече добре оформена търговско-промишлена част, която според Евлия Челеби наброява 200 дюкяна. Постепенно тя се съсредоточава в района на провеждане на панаира, т.е. на мястото на възрожденската чаршия⁴⁾.

За сравнително по-ранното икономическо развитие и процъфтяване на Сливен има редица предпоставки, като на първо място са благоприятните природни условия, които спомагат за развитието на скотовъдството и свързаните с него занаяти, основно абаджийството (Haralambov, 1994: 19).

За този период липсват данни за функциите на махалите. По всяка вероятност османската власт използва разделението на града на махали за по-лесното събиране на данъците (Dechev, 1985: 108).

Тези така обособени градски граници постепенно се сраждат с обществото и често се разглеждат като точно фиксирани и неподлежащи на промяна. В причина за тяхното заличаване обаче често се превръщат различни природни катаклизми, които съумяват да сплотят обществото, изправено пред лицето на потенциално животозастрашаваща опасност. В този смисъл, изключително

благоприятното географско положение на града, разположен между три реки, има и своите недостатъци, свързани преди всичко с напълно реалната опасност от наводнения при поройни дъждове.

Такава е ситуацията с Асеновска река, която при определени обстоятелства, най-вече през зимните и пролетните месеци, представлява угроза за града. След поройните дъждове и при разтапянето на снеговете в Стара планина над града тя препълва коритото си и увлича камъни, клони, лед и чакъл. Буйните ѝ води подронват десния бряг и често събарят къщи и съоръжения, както и шосето край нея. Поради тази причина първоначално за летните мостове се използват греди или повалени дървета (Bogdar, 1993: 93).

В своята автобиография видният сливенски възрожденски деец Сава Доброплодни също свидетелства, че когато вали силен дъжд през лятото, реката приижда и възпрепятства придвижването от Сливен до Клуцохор и обратно, което налага отлагането на различни мероприятия, изискващи участието на представители на двете махали. При един такъв случай поради невъзможността си да отиде в църквата в Сливен, Сава Доброплодни посещава тази в Клуцохор, където прави предложение след службата да съберат и да поканят по-имотните си съграждани да подпомогнат според силата и волята си направата на мост между Сливен и Клуцохор, който да именуват Асенов мост, на името на реката. Словото му явно прави нужното впечатление, защото той свидетелства, че още същия ден събира 10 000 гроша за построяването на моста, за което спомагат и сливенци, и правителството. Строен през 50-те години на XIX век, той е първият мост, свързващ квартала Клуцохор със средищната част на града⁵). Това го превръща и в един от първите опити за трайно заличаване на границите в обществото.

Символ на едinodeйствието и преодоляване на различията и същевременно реминисценция към отминалите епохи на Античността и Средновековието е и изградената сложна фортификационна система, наречена „Шарампол“, целяща предпазването на града от постоянните набези на разбойническите банди от кърджалии, даалии, дишлии, капасъзи, еничари и др., краен продукт на започналия упадък и разложение в армията на Османската империя.

През този период на размирици в източните и южните покрайнини на Сливен се изграждат каменни стени, наподобяващи средновековните огради и крепостни укрепления. Счита се, че укреплението е изградено през XVIII в. и се простира от „Гюр чешма“ срещу Селишката река до сливането ѝ с Новоселската и продължава по течението до река Асеновска (Boyadzhiev, 2008: 30).

Каменните стени опасват Сливен само от южната му страна, която не е естествено укрепена с баири. Сливенският шарампол е висок 5 метра и има няколко врати при съответните места, водещи за различните пътища за града. Върху всяка

врата са съградени кули, служещи за наблюдателни пунктове, и всяка от тях се пази от стража от местни привилегировани българи (Tabakov, 1986: Т. I, с. 373).

Останалата част на града е защитена от окопи и набити в земята високи колове. Наличието на шарампола предразполага завръщането на разбягалите се по планините сливенци, както и на прогонените от нашествениците жители на селищата Матей и Раково да се заселят във вече укрепения град (Boyadzhiev, 2008: 30).

Заграждането на Сливен със стени се осъществява и по съображението да се запази един богат индустриален и промишлен център. Градът е един от малкото, притежаващи подобна ограда, послужила за защита не само на града, но и на неговите околни села, на чиито жители се предоставя временен или постоянен подслон. Всичко това обуславя и бързото нарастване на града (Tabakov, 1986: Т. I, с. 369).

Вследствие на това, че в края на XVIII и началото на XIX в. Сливен и Клуцохор се заграждат със стени и окопи, те се запазват от опустошения по време на вътрешните размирици в Османската империя и увеличават своето население. Ново село, въпреки че е заобиколено с окопи, е разорено. Тогава вероятно престава да съществува тамошната турска махала. По това време Клуцохор и Ново село се присъединяват към Сливен и започват да се считат за части от него, въпреки че известни различия се запазват до средата на XIX в. (Dechev, 1985: 108).

Окончателно махалите на Сливен се оформят след голямото изселване през 1830 г., довело до значителни етнически промени, и реформите от периода на Танзимата, определили по-ясно обществените функции на махалите (Dechev, 1985: 108).

В средата на XIX в. в Сливен съществуват 24 жилищни махали и една обща чаршия извън тях.⁶⁾ По-голямата част от тях са еднородни, с плътно оформена територия и точно определени граници. Повечето от махалите са сравнително големи и дълги, което свидетелства за един по-продължителен период на съществуване и тенденции за тяхното нарастване. Най-голяма е частта на централния Сливен с 18 махали, Клуцохор е с 5 махали, а Ново село остава като една махала. Повечето от махалите – 19, имат свои имена, докато тези на циганите, арменците и евреите носят само името на съответната народност. Голяма част от тях имат български и турски вариант на името си (Dechev, 1985: 109).

Българските махали заемат Клуцохор, Ново село и северните части на централния Сливен. Това е изключение от селищата със смесено население, където мюсюлманите заемат предимно по-високите места. Махалите са изцяло заети от българи, като другите християнски народности са представени само от отделни единици (Dechev, 1985: 109).

В централната част на Сливен има 6 български махали:

– **Делибалта.** Табаков изразява две мнения за произхода на името ѝ: че възниква на мястото на бързо изсечената с брадви гора и оттам „дели балта“

(„луда брадва“) или че получава името си от личност – Делибалта, Делибалтов. Първоначално съсредоточена около църквата „Св. Богородица“, разположена на изток от бившата улица „Д. Полянов“, сега „Великокняжевска“, тя постепенно нараства на север до Държавната текстилна фабрика, а на юг – до къщата на Попович. Обхваща 155 жилищни имота, включително дома на поета Добри Чинтулов. В южната ѝ част са разположени домове на представители на заможните слоеве – търговци караабджии, впоследствие фабриканти (Dechev, 1985: 109; Tabakov, 1986: Т. I, 263, 504).

– **Мангърска (Мангър).** Името си води от фамилията Мангъррови, свързани с названието на старинните османски монети мангъри. Тя е сред големите български махали и обхваща 315 жилищни имота, сред които Централното училище, дома-работилница на Добри Желязков и дома на заможния търговец Антон Иванов. Южната ѝ част е част от чаршията (Dechev, 1985: 109; Tabakov, 1986: Т. I, 264).

– **Кафтанджийска (Кафтанджи).** Наречена е на живеещите в нея производители на старинни дрехи – кафтани, носени от българите до края на XVIII в. Разположена е на изток от Делибалта и достига на север до Държавната фабрика, а на юг до днешната сграда на Пожарната команда. Тя също е сред големите български махали и обхваща 375 жилищни имота (Dechev, 1985: 111).

Следващите три махали възникват към XVIII в. и имат доста общи черти. Източната им граница опира до чаршията, а на запад достигат турската Нова махала. Източната им част, която е по-стара, е прошарена с еврейски имоти (Dechev, 1985: 111).

Коручанска (Коручай). Разположена е по дължината на р. Коруча (Асеновска), откъдето идва името ѝ. Обхваща 100 жилищни имота, сред които главното Девическо училище, къщата на д-р Миркович и на художника Димитър Добрович. Източната ѝ част продължава през чаршията (Dechev, 1985: 110).

Славчева (Славчо). Няма информация относно етнонима ѝ. Разположена е успоредно и на север от Коручанската махала. Обхваща 260 имота (Dechev, 1985: 110).

Кокошарска (Таукчи). Разположена е на север от Славчева махала, в подножието на Бармук баир. Обхваща 270 имота. Турското ѝ название – Таукчи, се превежда като „човек, който продава или отглежда кокошки“ (Dechev, 1985: 110).

В Клуцохор има 4 български махали.

Попска (Папаз). Името си води от живеещите в нея попове. Заема югоизточната част на Клуцохор и обхваща 150 жилищни имота. Североизточната ѝ част е изпълнена с дюкани и фактически е продължение на централната чаршия. В нея са родени Хаджи Димитър и Сава Доброплодни (Dechev, 1985: 110).

Хадживълкова (Хаджи Вълко). Носи името на Хаджи Вълко – първенец, живял през втората половина на XVIII в. Тъй като остава в средата, тя е най-

малката българска махала и обхваща 62 жилищни имота. В двора на църквата „Св. Никола“ е разположено Клуцохорското училище (Dechev, 1985: 109; Tabakov, 1986: Т. I, с. 314).

Драгойчева (Драгойчо). Носи името на клуцохорския първенец Драгойчо, прадядо на видния възрожденски деец д-р Иван Селимински. Заема северната част на Клуцохор и обхваща 310 жилищни имота. Западната ѝ част в близост до голямата клуцохорска вада прераства в градини. Тя е родно място на д-р Иван Селимински, Георги Икономов и Таньо войвода (Dechev, 1985: 109; Tabakov, 1986: Т. I, с. 283, 312, 313, 316).

Овчарска (Чобан). Името ѝ е дадено от заселените в нея овчари. Заема югозападната част на Клуцохор и със своите 460 жилищни имота е най-голямата сливенска махала (Dechev, 1985: 110; Tabakov, 1986: Т. II, с. 34).

Ново село (Йенидже, Йениджекьой) през възрожденския период е само махала, съставена от 160 жилищни имота. В нея се намират най-старата църква на Сливен – „Св. София“, и в нейния двор Новоселското взаимно училище, както и родните къщи на войводите Панайот Хитов и Стоян Папазов и на родоначалника на българската текстилна индустрия Добри Желязков (Dechev, 1985: 111 – 112; Tabakov, 1986: Т. II, с. 25, 29, 45, 47, 178, 190).

Всички турски махали се намират в централната част на Сливен. Сред тях най-стари са Ески намазгях и Ески джамия. Повечето от останалите носят имена на хаджии, местни първенци, живели в съответната махала, без да се знае нещо конкретно за тях или времето на образуването на махалата. Населени са с мюсюлмани. Преобладаващото мнозинство от населението е турско по произход, преселено или помохамеданчено. Срещат се потомци на други народности: татари, араби, черкези, албанци и др. (Dechev, 1985: 112).

Ески намазгях. Името ѝ е свързано с най-старите турски гробища Ески-мезар и молитвеното място Ескинамазгях, намиращи се в края на ул. „Раковски“ срещу Ново село. Самата махала е разположена между ул. „Раковски“ и Кафтанджийската махала. Обхваща 155 жилищни имота (Dechev, 1985: 110; Tabakov, 1986: Т. II, с. 35).

Хаджи Яхя. Обхваща югоизточната част на Сливен в рамките на 215 жилищни имота (Dechev, 1985: 112).

Айше Хатун. Това е единствената махала в Сливен, носеща името на жена. Ако се съди по прозвището „хатун“, то следва да се предположи, че тя е представител на феодалната знат. Тъй като остава в средата, тя е сред малките махали и обхваща 75 жилищни имота (Dechev, 1985: 112).

Хаджимяхмудова (Хаджи Махмуд). Заема югозападната част на турските махали, като в западния край постепенно се влива в чаршията. Обхваща 140 жилищни имота и в нея се намира затворот (Dechev, 1985: 112).

Хаджихасанова (Хаджи Хасан). Заема най-южната част от турските имоти, които са около 130 на брой (Dechev, 1985: 112; Tabakov, 1986: Т. I, с. 302).

Хаджи Мустафа. Тази махала остава неизвестна за Табаков. Разположена е в центъра на града, от двете страни на чаршията. От северозапад на чаршията обхваща турските жилища при махалите Мангърска и Кокошарска. Абсолютно точните ѝ граници трудно могат да бъдат определени. По броя на жилищните имоти (около 30) е с малки размери. В нея се намира турският конак (Dechev, 1985: 112).

Йени (Новата). Тази изолирана турска махала заема най-западната част на централния Сливен. Най-късно образуваната турска махала, вероятно в края на XVIII в. Обхваща 90 жилищни имота (Dechev, 1985: 112).

През османския период циганите в Сливен живеят на три места. Циганите – християни по религия и с български имена, населяват подножието на Бармук баир, на запад от махала Мангърска. Това е най-старата и главна циганска махала и наброява около 130 имота. Населението ѝ е уседнало. Официалното ѝ название е Мангър цигани немюсюлмани (Dechev, 1985: 113).

Десетина цигански фамилии християни живеят в края на махала Попска. Това е най-малката махала на Сливен и дори е полумахала, но се среща в османски документи като Кадъкьой цигани немюсюлмани (Dechev, 1985: 113).

Циганите мюсюлмани имат своя махала, намираща се между махала Хаджихасанова и р. Асеновска. От двете страни на реката и главно около тази махала отседат временно циганите катунари. Големината на махалата остава неизвестна. В документи е фиксирана като Хаджи Хасан цигани мюсюлмани (Dechev, 1985: 113).

Като се изключат турците и българите, арменците са най-старият чужд елемент, разположен на българските земи. Арменската махала има своя плътна територия, но обхваща арменските заселници, живеещи предимно в югозападната част на Ески джамия, около ул. „Раковски“. Там след 1830 г. се заселват арменците, живеещи на югозапад от Мангърска махала (Dechev, 1985: 113). Тогавашият арменски квартал свързва българския квартал (в централния Сливен) с турската част на града (Tabakov, 1986: Т. I, с. 302).

През 1892 г. по данни на общинската статистика в Сливен живеят 300 арменци. Постепенно след погромите в Турция през 1894 – 1896 г., и особено по време и след геноцида и към края на Гръцко-турската война от 1922 г., когато гръцките войски се оттеглят, оцелелите от геноцида арменци емигрират в различни европейски и арабски страни.

Към България се насочват около 20 000 арменци и колонии от арменци нарастват във всички градове. Към 1924 г. в Сливен живеят вече около 750 – 800 арменци. През годините някои хора се изселват в други градове и държави. През 1933 и 1946 г. се провеждат репатриации към Армения (Dechev, 1985: 113).

През 1969 г. е съборена сградата на Арменското училище, основано около 1884 г., а през 1971 г. – и на Арменската църква в Сливен. Арменската общност в града намалява, като влияние върху това оказват основно смесените

бракове. Значителната им интеграция в българското общество, дължаща се в голяма степен на религиозната близост, обуславя постепенното им претопяване и изчезване като етническо малцинство.

Еврейската е най-новата махала на Сливен, образувана след 1830 г. Обхваща имотите на еврейските заселници върху територията на махалите: Славчева, където се намира синагогата, Кокошарска, където се намира училището, Мангърска и Коручанска (Dechev, 1985: 113).

Освен тези махали през втората половина на XIX в. се срещат още няколко махаленски названия: Раковска (Раково) – названието на най-северната част от махалите Мангърска, Делибалта и Кафтанджийска по заселените там жители на разсипаното село Раково, и Гръцка – официалното название на южните части на същите три махали, където през първата половина на XIX в. живеят някои български семейства, попаднали под влиянието на гръкоманството (Dechev, 1985: 113).

В някои материали, предимно от по-късно време, отделни райони на града, като Комлука, Татармезар, Двата аслана, Гюр чешма и дори Клуцохор, неправилно са наричани махали. Това са по-скоро ориентирни местни названия, без да имат точно определена територия или някакви функции (Dechev, 1985: 113).

През XIX в. Сливен е значителен град, наброяващ около 20 000 жители. Въпреки че на територията на махалите съществуват отделни дюкяни, воденици и дори група от дюкяни-чаршийки, търговско-промишлената част е съсредоточена в чаршията. Тя заема централната част на града от двете страни на р. Асеновска и опира до повечето от махалите. Централната ѝ част е изпълнена с дюкяни, работилници, магазини, кантори и кафенета, като липсват жилищните имоти. Към махалите тя заема предните части на улиците, докато жилищата остават навътре в дворовете или на горните етажи. Чаршията е една от най-значителните в българските земи, като през 1829 г. Енехолм изчислява дюкяните в нея на 462⁷⁾. След изселването през 1835 г. те намаляват на 335. След това техният брой отново се увеличава, за да достигне 984 преди Освобождението (Dechev, 1985: 114).

По етнически състав чаршията е смесена, но преобладават българските имоти. Разделена е по отрасловия принцип, като нейните части носят названията пазар (тържище) или чаршия (търговска улица). Тук се намират българската църква „Св. Димитър“ и арменската „Св. Степан“ и джамиите „Тузпазар“, „Нурул кудус“, „Тахталъ“, „Хаджи Реджеб“, „Хаджи Ибрахим“ и „Табакхане“ (Dechev, 1985: 114).

Махалите и чаршията са разделени на квартали. Те не са планирани и са с различна големина, включваща от 1 до 116 имота. Улиците, нерегулирани, са три вида – главни (джаде), обикновени (сокак) и задънени (къор сокак, слепи). Въведени са имена на улиците, най-често свързани с видно лице, живеещо на тях, занятие на жителите или природна особеност. Някои от тях са обозначени с официални табели (Tabakov, 1986: Т. I, с. 404).

До Освобождението в Сливен до голяма степен се запазва сложната система в многонационалните градове преди реформите. Поради това съществена роля продължават да играят църковно-градските общини при трите църкви – „Св. Димитър“ за Сливен, „Св. Никола“ за Клуцохор и „Св. София“ за Ново село. В хода на църковно-националните борби настоятелството при църквата „Св. Димитър“ започва да играе все по-голяма роля, като Сливенската митрополия става фактически общобългарска община (Dechev, 1985: 116).

Наличието на турски административен апарат и църковно-градски общини ограничава до известна степен ролята на махалите в сравнение с други селища (Dechev, 1985: 116).

Освободителната война внася съществени промени в ролята и функциите на махалите. По време на войната е евакуирано турското, еврейското и арменското население, много българи също са принудени да напуснат града. В началото на Временното руско управление поради факта, че в турските махали живеят малко на брой мюсюлмани, махалите се броят за една, наречена Турска. От това време фактически престава да съществува строгото разделение на махалите по народностно-религиозен принцип. Известно време се запазва делението по народности в съответната махала – основно при изготвяне на избирателни списъци (Dechev, 1985: 118).

Със създаването на Временна градска комисия, играеща ролята на общоградска управа, а по-късно и на кметство, е премахната откупвателната система и постепенно всички данъци и такси започват да се събират посредством общински и държавни чиновници. С това махалите остават само като общински деления за адреси, съставяне на избирателни списъци и др. (Dechev, 1985: 118).

Постепенно се пристъпва към ликвидирането на малцинствените и някои по-малки махали. През 90-те на XIX в. престават да съществуват като самостоятелни махалите: Хаджи Мустафа, Нова, Арменска, Еврейска и циганските, като територията им се присъединява към съседните⁸⁾. По този начин жилищните махали остават 17, като централната част на чаршията остава извън тях като Бакалска чаршия.

Непосредствено след Освобождението се пристъпва към някои благоустройствени и регулационни мерки. Започва се изготвянето на общ регулационен план. През 1901 г. е утвърден регулационният план на улиците; градът е разделен на 384 приблизително еднакви квартала. От 1904 г. нататък започва утвърждаването на планове за отделните квартали. След известни корекции във връзка с прокарването на железопътна линия през 1916 г. е отпечатан общ план на Сливен с новата регулация, номерация на кварталите и изцяло ново наименование на улиците (Dechev, 1985: 119).

С тези въведения названията на махалите започват да губят своето значение. През 20-те години на XX в. още се употребяват при адреси, издаване на нотариални актове, разрешителни за строежи и др. наред с кварталните обозначения.

През 30-те с въвеждането на номерация по улиците и изстраването на по-ново поколение названията на махалите окончателно излизат от употреба. В Клучохор старите названия на улиците „Попска“, „Хадживълкова“, „Драгойчева“ и „Овчарска“ остават, но след 1944 г. и те са преименувани. Единствено Ново село се запазва като название, употребявано и сега (Dchev, 1985: 120).

Махалите маркират едновременно бариерата и моста между различните етноси в ролята си на градски граници, наложени от централизираната държавноадминистративна структура на Османската империя и характерни за ориенталския тип град. Създадени с цел обособяване и капсулиране, целящи запазване на националната идентичност, те се превръщат в медиатор в общуването между различните етноси, сбlijжени от общата историческа участ.

Вследствие на промените, които настъпват след Освобождението, с изостанването на религиозните норми и данъчните принципи и с неизбежното модернизирание на българския град те постепенно загубват своето значение и в даден момент изчезват. Вместо тях с началото на новото време водеща роля в обществото заемат социалните граници и конфликтите, които те пораждат. Махалите, като етнически граници обаче, остават да живеят и до днес в градската памет като спомен от миналото и еманация на мирното съжителство между етноси с на пръв поглед несъвместими убеждения и ценностни системи.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. През 1530 г. Сливен, Кадъкьой и Ново село са във вакъфа на султан Мурад II: Мутафчиева, В. (1962). Аграрните отношения в Османската империя през XV – XVI в. София, с. 113.
2. Най-ранните документи за Сливенска каза се отнасят към 1611 г.
3. Д. Гаджанов. Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в. – Периодическо списание. Т. 70, с. 375, цит. по В. Дечев. Цит. съч.
4. А. Орманджиян. За маргарит в Сливен. – Антени, XII, 3 (575), София, 20. I, 1982, с. 15, цит. по В. Дечев. Цит. съч., с.108.
5. „Кратка автобиография на С.И. Доброплодний“, Сливен, 1893 г., с. 61 – 62.
6. Броят и названията са уточнени по издадените мазбати за събиране на данъци през 1877 г. Държавен архив – Сливен, ф. 46к, оп.1, а. е. 1, л. 134, цит. по В. Дечев. Цит. съч., с. 109 – 113.
7. Енехолм, Г (1938). Бележки върху градовете отатък Балкана. – Архив за поселищни проучвания, Т. I, София, с. 126 – 127, цит. по Дечев, В. Цит. съч., с. 114.
8. В списъка от 1894 г. избирателите са все още по отделни народности и махали, но през 1900 г. те са само по махали, независимо от своята народност (В. Дечев. Цит. съч.).

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

- Bogdar, Y. (1993). *Stariyat grad*. Sliven [Богдар, Й. (1993). *Старият град*. Сливен].
- Boyadzhiev, A. (2008). *Budna pamet za Sliven*. T. I, Sliven [Бояджиев, А. (2008). *Будна памет за Сливен*. Т. I, Сливен].
- Dechev, V. (1985). Mahalite na Sliven. – *Izvestia na muzeite ot Yugoiztochna Bulgaria*. T. VIII, Sofia [Дечев, В. (1985). Махалите на Сливен. – *Известия на музеите от Югоизточна България*. Т. VIII, София].
- Rusev, I. Kovachev, G. (2011). *Manastirskata obshtnost Sveta gora Slivenska i rayonat y prez XII – XVII v.* V. Tarnovo: Izdatelstvo „Faber“ [Русев, И. Ковачев, Г. (2011). *Манастирската общност Света гора Сливенска и районът ѝ през XII – XVII в.* В. Търново: Издателство „Фабер“].
- Tabakov, S. (1986). *Opit za istoria na grad Sliven*. Sofia: Izd. na OF, t. I i II. [Табаков, С. (1986). *Опит за история на град Сливен*. София: Изд. на ОФ, т. I и II].
- Haralambov, H. (1994). *Vadite, tepavitsite, barite i vodenitsite v Sliven*. Sliven: Agentsia Kompas [Хараламбов, Х. (1994). *Вадите, тепавиците, барите и водениците в Сливен*. Сливен: Агенция Компас].

BORDERS AND BRIDGES IN URBAN AREAS. EXAMPLES FROM THE HISTORY OF SLIVEN

Abstract. This article is part of a student essay dedicated to the history of Sliven, which has been awarded second prize in the IX National History Competition „Borders in History - History without Borders“ organized by Values Foundation (2015-2016). The selected part of the paper examines the ethnic borders in the wake of Bulgaria's National Revival.

✉ **Ms. Adelina Fendrina**

Mathematics High School „Dodri Chintulov“
1, Velikoknqjevska St.
8800 Sliven, Bulgaria
E-mail: pmg_sliven@abv.bg